

MIRJANA GROSS

Opravdanja tradicionalne historije i počeci njene krize potkraj 19. i na početku 20. stoljeća*

Razvoj tradicionalne eruditsko-genetičke historije, koji je započeo nakon razdoblja prosvjetiteljstva, doživio je vrhunac a ujedno i početak svoje krize potkraj 19. stoljeća. Ta je historija imala dva smjera: njemački idealistički historizam i francuski pozitivizam koji su u različitim varijantama obuhvaćali historiju, a na drugi način i društvene znanosti uopće u svim evropskim zemljama i u Americi. S jedne strane, idealistički se historizam žestoko sukobljavao s pozitivizmom u pitanju metode istraživanja. S druge su se strane razlike između te dvije struje sve više brisale jer golema većina historičara-praktičara nije vodila računa o teoretskim pretpostavkama svoga rada i zadovoljavala se opisivanjem povijesnih događaja na temelju suptilno razrađene kritičke metode.

Osnovno obilježje »svađe za metodu« (Methodenstreit) između predstavnika pozitivizma i historizma bilo je u tome što pozitivisti svojim formulama povijesnog razvoja, skrojenim prema tadašnjem stupnju prirodnih znanosti, nisu mogli obuhvatiti bogatstvo i specifičnosti povijesnoga i društvenog života. No idealistički historičari nisu samo osudili često primitivna i brzopleta uopćavanja pozitivizma nego su načelno odbijali mogućnost istraživanja pravilnosti i ponavljanja u društvenom razvoju. To je gledište zacijelo bilo ovisno o ideologiji vladajućih klasa koje su podržavale status quo, tj. dostignuća imperijalističkog razdoblja, a strahovale su od suštinskih društvenih promjena. Zato ni službena historija nije željela proučavati zakonitosti društvenog razvoja. No već sam istakla da su se i pozitivistički historičari odrekli uopćavanja, razočarani besplodnošću shema i modela iz prirodnih znanosti, i da su se zadovoljili opisivanjem »malih značajnih činjenica«. U praksi historičarâ razlike među strujama sve su se više gubile pa je evropska i američka historiografija na kraju stoljeća imala zajednička obilježja. Bila je to »tradicio-

* Ovo je odlomak iz knjige s radnim naslovom »Historija nekad i sad« koja obuhvaća bitne crte razvoja historiografije s metodološkog gledišta i suvremene metodološke probleme. Tekst je tek u prvoj verziji. To znači da još mora proći ne samo dotjerivanje nego i eventualne dopune i izmjene a možda će biti i drugačije raspoređen u kompoziciji knjige. Kako uredništvo misli da tekst i u ovom obliku predstavlja određenu cjelinu, a do njegova dovršenja i izlaska knjige iz tiska može proći još dulje vremena, odlučila sam da objavim ovaj odlomak.

nalna« ili »događajna« historija (faktografija, eventografija) protiv koje su ustale nove struje na prijelomu stoljeća.

U kritičkoj analizi izvora i idealu besprijekorne preciznosti pri utvrđivanju činjenica ti su historičari uglavnom vidjeli svoj cijeli zadatak. Od podloge kritičke metode, koja je postala vrsno oruđe zanata svakoga historičara, oni nisu krenuli dalje prema pokušajima uopćavanja svojih rezultata, prema istraživanju onih pojava i elemenata u povijesti koji se ponavljaju. Zadovoljili su se kopanjem po pojedinostima, pouzdanošću činjenica i njihovom interpretacijom, opisivanjem događaja. Historija je, dakle, postala znanost o pojedinim povijesnim događajima, koja je zahtijevala opažanje i distancu u interpretaciji, dok se, uz to, sa strahopoštovanjem klanjala svjedocima prošlosti pozivajući se na njih radi legitimacije određenih normi svoje društvene grupe ili nacije. Aksiom o nepovnljivosti pojedinačnih povijesnih događaja pobudio je i shvaćanje da su sve činjenice jednako važne i da se ne mogu klasificirati po određenoj skali a izazivao je osim toga sumnjičavost prema svakom, pa i najskromnijem, pokušaju generalizacije.

Tom je gledištu odgovarala interpretacija uzročnosti u povijesti kojoj se pripisivao značaj neovisan o zakonima. Uzrok se često svodio na onaj dio kompleksa uvjetovanosti neke činjenice koji joj je neposredno pretodio. Uzrok je morao imati psihički i individualizirani značaj. Iako je postulat genetičke historije bio odgovor na pitanje: Kako i zašto je nastalo?, istraživači su, uglavnom, prihvaćali promjene kao datosti i nisu ih objašnjavali odgovorom na pitanje: zašto? Zadovoljili su se utvrđivanjem nekih odnosa, uvjeta, načina nastanka povijesnih činjenica, tj. odgovorom na pitanje: kako? Razumije se da izbor uzroka unutar određenih uvjetovanosti, koje su potpuno nezavisne od zakonitosti povijesnog razvoja i generalizacije, mora i suviše ovisiti o vrijednosnom stavu historičara. U različitim varijantama taj se izbor uzročnosti kretao od mehaničkog prilagođavanja praktičnoj potrebi redosljeda izlaganja materije do određivanja uzroka na temelju kriterija »vrednota«, tj. od pozitivističkog, »objektivnog« nizanja serija činjenica do istraživanja isključivo ljudskih duhovnih »vrednota« u njihovu razvoju.

Mentalitetu tradicionalnih historičara pogodovalo je istraživanje političke povijesti u kojoj prevladavaju dramatski događaji. Valja istaknuti da je isticanje neponovljivosti povijesnih fenomena obilježavalo i tradicionalnu ekonomsku historiju. Njeni su predstavnici, npr., tvrdili da je svaki proces industrijalizacije originalan i neponovljiv i nisu se trudili da uz pomoć tih razlika osvijetle opće crte industrijalizacije na pojedinim teritorijima.

Događajna se historija ograničavala na istraživanje vremenski kraćih razdoblja, izazivala je sve veću specijalizaciju, tako da su historičari, prema ironičnoj primjedbi Arnolda Toynbeeja, znali o sve užem i užem području sve više i više. Tradicionalni historičari vidjeli su u povijesnom razvoju, uglavnom, posljedicu djelatnosti velikih, slobodnih, stvaralačkih ličnosti. Oni su doživljavali svijet prošlosti slično kao i autori izvora kojima su se služili. Manje su proučavali oblik i stil političke i ekonomske prakse, a više gledište pisaca izvora o toj djelatnosti. Ekonomski historičari više su se bavili ekonomskim shvaćanjima nego samom ekonomskom praksom, a proučavanje nastanka i razvoja građanskoga dru-

štva svodilo se većim dijelom na istraživanje buržoaske svijesti koja je našla svoj izraz u autorâ izvora. Nije, dakle, slučaj da je prevladavala historija ideja, namjerâ i motivacija ličnosti ili društvenih grupa. Činilo se kao da je povijesni fenomen identičan s interpretacijom koju mu daju određene ličnosti ili grupe, iako je sama tehnika kritike izvora polazila u načelu od činjenice da samointerpretacija autorâ izvora redovno zamagljuje povijesni fenomen. Ta historija idejâ jedva je obratila pažnju na manifestacije društvene realnosti koje autori izvora nisu explicite spominjali. Ona je gledala na prošli svijet očima elite određenog društva jer su, uglavnom, samo njeni predstavnici bili autori izvora.

Konzervativni, a često i reakcionarni, značaj historije nije uzrokovala samo njena apologija dostignuća građanskog društva nego i spomenuti pristup izvorima. Gotovo isključivo istraživanje razvoja ideja usmjerilo je spoznajno-teoretska shvaćanja prema apsolutiziranju intuicije («uživljanja») kao osnovnog sredstva za spoznaju prošle djelatnosti.

Naposlijetku valja istaknuti da su predstavnici tradicionalne historije bili duboko uvjereni u objektivnost i validnost svojih rezultata. Tu im je predodžbu omogućilo istraživanje događaja iz političke povijesti koje može neoborivo utvrditi datume izdavanja neke isprave, početka nekog rata, važnoga govora u parlamentu, toka neke konferencije, razdoblja formulacije važne političke ideologije, odluke neke istaknute ličnosti. Današnji historičar, koji zna da mu je osnovni zadatak istraživanje društvenih procesa i da zato mora krenuti novim, još uvijek vrlo nesigurnim, putovima, može se samo s bolnim osmijehom osvrnuti na naivne iluzije samozadovoljstva i optimizma svojih prethodnika potkraj 19. stoljeća — toga stoljeća povijesti.

Najbolju kodifikaciju metodologije tradicionalne historije u duhu idealističkog historizma dao je *Ernst Bernheim* (1850—1942), uspješno okružujući napore koje je započeo Droysen. Njegov »Udžbenik historijske metode i filozofije povijesti« (1. izdanje 1889) postao je klasični priručnik mnogih naraštaja studenata i mladih istraživača. Što se tiče tehnike rada sa srednjovjekovnim izvorima, on je još i danas neophodno pomagalo za početne opće obavijesti o istraživačkoj djelatnosti. U svojoj knjizi Bernheim je objasnio klasična načela: 1) učenja o izvorima ili heuristike, koje obuhvaća sakupljanje i upoznavanje materijala, 2) kritike izvora koja organizira materijal i utvrđuje činjenice, 3) utvrđivanja značenja i povezanosti činjenica, 4) interpretacije (*Darstellung*) činjenica spoznatih u njihovoj međusobnoj povezanosti.

Bernheim je opravdao osnovno gledište tradicionalne historije, tj. da je ona znanost o razvoju pojedinačnih pojava koja ne treba da prati ono što je tipično i što se ponavlja nego obrađuje kvalitativne razlike povijesnih individualnosti u toku njihovih promjena. Pri tom valja istaknuti da je Bernheim, za razliku od mnogih svojih suvremenika, izrazito osudao shvaćanje da osnovni predmet historijskog istraživanja treba da bude područje politike ili država. Njegovo učenje o kritici izvora ipak je prilagođeno isključivo političkoj historiji no bio je načistu s time da rezultati nacionalne ekonomije i sociologije moraju utjecati na daljnji razvoj historije. Iako je Bernheim bio jedan od glavnih boraca protiv pozitivističke sociologije među predstavnicima njemačkog idealističkoga historizma, došao je do zaključka da sociologija treba da postane pomoćna

znanost historije. Historičar bi, dakle, morao poznavati opće temeljne pojmove i sheme sociologije ali mu ne može biti cilj da utvrđuje opće tipove, faktore ili čak zakone povijesnog razvoja.

Drugi klasični priručnik metodologije historije napisali su na prijelomu stoljeća francuski pozitivistički historičari *Charles Langlois* (Šarl Langloa) (1863—1929) i *Charles Seignobos* (Šarl Senjobos) (1854—1942). Njihov »Uvod u historijske studije« (1898) postao je, zbog svoje jasnoće i dogmatske strogosti, biblija historičara. Taj priručnik utvrđuje da je zadatak historičara da prikupi i kritizira izvore, da iz njih izdvoji pouzdane činjenice i odredi odnose među njima. Riječ je o postupku psihološke prirode jer historičar mora ocijeniti vjerodostojnost i pouzdanost autora pisanog izvora. Osim toga, povijest je, prema »Uvodu«, zbir akcija pojedinaca koji moraju imati motiv da bi mogli djelovati. I kolektivna stanja svode se na aktivnost pojedinaca koje suvremenici smatraju svojim uzorima ili na skupine pojedinaca. Historija je, dakle, znanost o pojedinačnom, jer sa sigurnošću može utvrditi samo intelektualno stvaralaštvo pojedinaca ili političke fenomene. Zato je osnovno područje istraživanja politika u kojoj tobože vlada slučajnost. Velikim ličnostima pripisuje se uloga predvodnikâ koje slijedi masa oponašatelja. U očima Seignobosa i Langloisa historija je, dakle, individualistička, neprijateljska svakoj pomisli o zakonomjernosti povijesnog razvoja, štovišće i tipičnosti i ponavljanju.

Objašnjenje povijesne činjenice moguće je, prema tom priručniku, samo iz činjenice koja joj prethodi. To znači da historičar treba da ide od jednog pojedinačnog događaja do drugoga pojedinačnog događaja i da utvrdi njihovu vezu koja mora biti izričito spomenuta u dokumentu. Prema tome, dovoljno je precizno ustanoviti mjesto događaja u kronološkom slijedu da bi on odigrao svoju ulogu u beskrajnom nizu pojedinačnih posljedica. Nije, dakle, slučaj što su kritičari dali toj pojednostavnjenoj koncepciji bogatstva povijesnog života naziv »događajne« historije ili »historije-priče« (*histoire evenementielle, histoire-récit*).

Langlois i Seignobos također smatraju da neposredno opažanje povijesti nije moguće jer ne vode računa o materijalnim ostacima nego samo o pisanim dokumentima. Zato preuzimaju interpretaciju svjedoka nekog događaja, dakako tek nakon iscrpne i precizne kritike izvora. Dakle »uzrok« i »posljedica« događaja izgledaju u interpretaciji historičara slično kao i u autora izvora koji su ih zapazili. Dok se s jedne strane striktno kontrolira iskaz svjedoka o samom događaju, pojedinstvu kojeg utvrđuju se s velikom preciznošću, s druge strane se objašnjenje toka i značenja događaja preuzima od toga istog autora, a ne uspoređuje se s društvenom dimenzijom koja determinira značaj njegova shvaćanja.

Jedno od osnovnih obilježja »Uvoda« sastoji se i u iluziji da historičar može izbrisati svoju ličnost i strogo »objektivno« opisivati događaje, kao što je nekada mislio i Ranke. Seignobos je sveo funkciju historičara na opis kritiziranih činjenica, na suho i jednostavno znanje, a uz to je izrazio svoju sumnju u validnost njihovih rezultata. Upravo shvaćanje da se činjenice nalaze u izvoru u gotovom stanju, nakon što je historičar utvrdio njihovu autentičnost i vjerodostojnost, i da se mogu objasniti samo opisivanjem, utjecalo je na protivnike pozitivističke historiografije da usmjere svoju paljbu najviše na taj priručnik i na samoga Seignobosa.

Pozitivistički pristup nikako nije mogao zadovoljiti one istraživače koji se nisu htjeli zaustaviti na skrupuloznoj erudiciji nego su krenuli u potragu za objašnjenjem društvenih fenomena u prošlosti.

Tradicionalnoj historiji pritekli su u pomoć i filozofi opravdanjem njene teorije spoznaje, koja je polagala težište na »uživljavanje«, i njene istraživačke prakse, koja se obazirala samo na promjene individualnosti na vremenskoj osi bez uopćavanja njihovih zajedničkih obilježja. Oni su pokušali spasiti tradicionalnu historiju integracijom određenih postulata idealističkog historizma i pozitivizma.

Wilhelm Dilthey (Dilraj) (1833—1911) bavio se prije svega pitanjem spoznajno-teoretske posebnosti društvenih znanosti. S pravom je zaključio da ni pozitivistički naturalizam ni metafizika idealističke filozofije povijesti ne mogu obuhvatiti obilježja društvenog života. Osuđujući pozitivizam, Dilthey je bio uvjeren da su društvene znanosti potpuno samostalne i u suprotnosti s prirodnim znanostima. Te se dvije kategorije razlikuju ne samo po predmetu spoznaje nego i po oblicima iskustva. Predmet historije, koja prema Diltheyu nastoji spoznati duhovni život čovjeka, nisu društvene strukture ni pravilnosti razvoja nego pojedine ličnosti i aktivnost njihovih svijesti. Zato je Dilthey proglasio historiju posebnom znanosti iskustva koja se tobože kreće isključivo u granicama »unutarnjih doživljaja«. Osnovni zadatak znanosti koje se bave duhovnim životom čovjeka bio bi, prema Diltheyu, da se »užive« u doživljaje povijesnih ličnosti, da razumiju i »ponovno dožive« (nacherleben) njihove motivacije a za to, dakako, nisu potrebni opći pojmovi ni generalizacije.

Dilthey je izgradio svoju dogmu »razumijevanja« (Verstehen) koje je smatrao specifičnim sredstvom spoznaje u duhovnim znanostima, suprotstavljajući ga uzročnom objašnjenju u prirodnim znanostima. Svojom intuicijom i neposrednim doživljajem historičar može razumjeti tuđi psihički život jer je i on sam najprije povijesno biće a onda tek promatrač povijesti. Zato se on, na temelju iskustva vlastitoga unutarnjeg života, može približiti tipičnoj duhovnoj strukturi određenoga drugog čovjeka. Uz stvaralačku maštu, kao osnovni element u procesu spoznaje, znanstveno objašnjenje ima, prema Diltheyu, samo ulogu pomoćnog sredstva. Međutim, neposredno životno iskustvo kod svakoga je čovjeka, dakle i kod svakoga historičara, drugačije. Zato Dilthey ne može naći kriterij za izbor i sistematizaciju povijesnih činjenica.

Historičar može s velikom sigurnošću utvrditi pojave materijalnoga reda, npr. uvjete proizvodnje. No u društvenom razvoju mora uzeti u obzir i svjesnu, usmjerenu, osjećajnu djelatnost ljudi koju je nemoguće proučavati jednako egzaktno kao i materijalne prilike. Historičar ne može i ne smije objašnjavati kulturne vrednote prošlosti kao puki odraz materijalnih uvjeta, on ih mora »razumjeti«. Duhovni život čovjeka ne može se protumačiti isključivo logičnim putem i zato ne smijemo nijekati značenje osjećajnog pristupa historičara u toku procesa spoznaje, a pogotovu njegove stvaralačke mašte, intuicije i dubine njegova životnog iskustva. Dilthey, dakle, nije pogriješio svojim psihološkim pristupom povijesti i učenjem o intuiciji kao sredstvu historijske spoznaje. No on je cjelokupni proces spoznaje sveo na intuiciju i porekao mogućnost objektivne kontrole »razumijevanja«. Dilthey nije uzeo u obzir da ljudi nisu onakvi

kakvi se predstavljaju u svojim izjavama i prešao je preko onoga što svaki historičar — praktičar primjenjuje u svojoj kritici izvora. On, naime, uvijek poistovjećuje doživljaj unutarnjega ili vanjskoga svijeta povijesne ličnosti s objektivnim uvjetima i stvarnom situacijom u kojoj ta ličnost djeluje. Diltheyeva je osnovna zabluda u njegovom apsolutiziranju subjektivne komponente u povijesti. Istina je da se povijesni proces ne može shvatiti bez subjektivnih faktora ali njih stvara društvenopovijesna praksa u skladu s realnom društvenom strukturom koju se može proučavati samo objektivnim znanstvenim metodama. Ne može se prihvatiti ni Diltheyovo suprotstavljanje pojma »razumjeti« i »objasniti«. Historičar ne »razumije« prošlost, ako se ograničava isključivo na utvrđivanje namjera i ciljeva određenih važnih povijesnih ličnosti. On mora svesti ljudske motivacije na društvenu podlogu koja ih u krajnjoj liniji određuje.

Osnovno opravdanje tradicionalnoj historiji pružili su neokantovski filozofi *Wilhelm Windelband* (1848—1915) i *Heinrich Rickert* (1863—1936). Windelband je smatrao da je zadaća filozofije istraživanje spoznajnih metoda pojedinih znanosti i suprotstavio se i Diltheyovoj težnji da raštvoiri filozofiju u historiji i pozitivističkoj koncepciji koja je prelazila preko specifičnosti pojedinih znanstvenih disciplina. Odbacio je tradicionalnu podjelu empirijskih znanosti prema predmetu njihova istraživanja i predlagao da ih se klasificira na temelju formalnoga značaja njihovih spoznajnih ciljeva. Prema Windelbandu, empirijske znanosti mogu težiti za spoznajom općega u obliku prirodnih zakona, one su dakle zakonodavne — *nomotetičke*, ili nastoje spoznati pojedinačni događaj, jedinstvenu neponovljivu pojavu ljudskoga života, one su zato portretističke — *idiografske*. Praktički, riječ je o suprotnosti prirodoznanstvenih i historijskih disciplina. Zadaća je historičara da istraži individualne crte određene prošle pojave i zato njegova djelatnost sliči vizuelnom umjetničkom stvaranju. Za razliku od prirodnih znanosti, gdje logična misao stoji iznad opažanja, u historiji opći pojmovi imaju podređenu ulogu, smatra Windelband.

Rickert je nastavio i razradio Windelbandove misli o diobi znanosti prema metodama, ističući njihovu različitu zadaću u stvaranju općih, generalnih ili individualnih pojmova. Pri tom je odijelio metodološku problematiku od samoga povijesnog procesa. Rickert je u pravu da su posebne znanstvene metode posljedica spoznajnih interesa u određenim znanostima. No klasificirajući spoznajne metode bez veze sa sadržajem istraživanja, on nije uzeo u obzir da ta podjela nije proizvoljna nego da potječe iz bogatstva stvarnosti i društvene prakse ljudi. Uostalom, prema Rickertu, historijska je spoznaja moguća samo uz pomoć orijentacije na izvanpovijesne, transcendentalne vrednote koje određuju izbor podataka za znanstvenu obradu. Povijesni svijet predstavlja, dakle, množinu organiziranih individualnosti. Pri tom se empirijska stvarnost veže s općim i nužnim vrednotama koje staraju svijet »kulture«.

Učenje neokantovaca o historiji, koja »individualizira«, i o prirodnim znanostima, koje »generaliziraju«, ne može se prihvatiti. Nije točno da se prirodne znanosti ne bave pojedinačnim pojavama. Osim toga i sami historičari, koliko god bili uvjereni da se bave znanostu o pojedinačnom, u toku su istraživanja nužno dolazili makar do skromne

potrebe uopćavanja. Iako je historijskim pojmovima opseg ograničen jednim predmetom ili jednom pojavom, svi oni sadrže nešto općega.

Očigledno je da je individualnost i neponovljivost značajka realnosti uopće i da nema načelnog razloga zašto bi se metoda pojedinačnog morala apsolutizirati upravo u vezi s historijskim istraživanjima. To je urađeno zato što je i Ricket bio uvjeren da je zadaća historičara isključivo proučavanje ideja. Windelbandova i Rickertova idiografska metoda bila je, dakle, posljedica napora da se spoznajno-teoretski i logički opravda praksa tradicionalne historije, prije svega njenoga idealističkog historizma. Ako je povijest samo posljedica stvaralačke djelatnosti istaknutih ličnosti, a sam se povijesni proces shvaća jedino kao tok promjena pojedinih događaja, onda metoda takve historije može biti samo »idiografska«.

Većina historičara u svojoj se praksi nije obazirala na teorije društvenih znanosti, dakle ni filozofije, pa je, štoviše, gledala u filozofima neprijatelje koji svojim apriornim predodžbama o povijesnom procesu brišu konkretni povijesni svijet. Ti isti historičari s odobravanjem su prihvatili učenje Windelbanda i Rickerta koje ih je moglo lišiti sumnje u ispravnost isključivo opisivanja pojedinačnog i potvrditi njihovo uvjerenje da je »idiografska« metoda jedino ispravna.

Reakcije onoga dijela historičara koji su doduše pripadali »idiografskom« smjeru ali su uočavali njegove slabosti možemo ilustrirati shvaćanjima *Aleksija Jelačića* (1892—1941), jedinoga jugoslavenskog historičara između dva rata koji je pokazao izričito zanimanje za teoretske pretpostavke naše znanosti i odlično poznavanje teoretske problematike historije u njenu obliku na prijelomu stoljeća. Jelačić je bio sljedbenik predstavnika ruskog neokantovskog idiografizma historičara A. S. Lappo-Danilevskoga (1863—1919) kome je, štoviše, posvetio svoju raspravu o problemima »nomotetskog« i »idiografskog« smjera u historiografiji.

Jelačić se, uglavnom, pridržavao osnovnoga neokantovskog postulata da je prošlost kaos u koji historičar unosi red svojom »moralnom idejom«. Oštroj je kritici podvrgao »nomotetičke« struje u historiografiji, likvidirajući usput i »dijalektički materijalizam«, kao »mehanizam« koji ne može obuhvatiti povijesni, prvenstveno psihološki proces. Konstatirajući s pravom kako su svi pokušaji pristupa istraživanju prošlosti isključivo na temelju »nomotetičkog« smjera morali propasti, jer je historija znanost o konkretnoj stvarnosti, Jelačić je u obrani individualiziranoga i neponovljivog izveo »idiografski« zaključak. Odbacio je postojanje zakonomjernosti povijesnog razvoja ali je, za razliku od mnogih »idiografa«, dopuštao potrebu empirijskih i tipoloških generalizacija jer u povijesti postoje elementi ponavljanja i sličnosti koji omogućavaju uočavanje određenih tendencija razvoja.

Ocenjujući načela »idiografskoga smjera«, Jelačić prihvaća mišljenje da je historija znanost o pojedinačnom, ali je na čistu s time da metoda »individualizacije« ne omogućava iscrpno poznavanje stvarnosti. Razmatrajući problem kriterija izbora pojedinačnih činjenica iz njihove goleme mase, Jelačić je istaknuo neokantovsko gledište o potrebi povezivanja određenih individualnih pojava (ličnosti, događaja, proizvoda kultura) s nekom teoretskom vrednotom (Wertbeziehung). Istraživač

bi, dakle, morao odabirati za obradu one činjenice koje su utjecale na pojave trajne vrijednosti (nacija, država, religija, moral, znanost, umjetnost). Jelačić je također razmatrao problem uzročnosti u »idiografskom« pristupu, tj. uzročne veze između nekoliko događaja kojima se postiže konstrukcija određene individualnosti kao cjeline.

Jelačić zamjerava »idiografskom« smjeru što pridaje premalo pažnje pitanju relativnih generalizacija, što olako prelazi preko onoga što je zajedničko ljudima, događajima, kulturama, što se ograničava na političku problematiku kao izrazito područje pojedinačnog isključujući kulturnu povijest jer u njoj ima mnogo ponavljanja. Jelačić, također, predbacuje »idiografima« što u cjelini odbacuju »nomotetička« gledišta i što nisu razradili svoje osnovno načelo vezanja povijesnih činjenica s općim, trajnim vrednotama. Glavnu zaslugu »idiografskog« smjera Jelačić vidi u njegovoj kritici pokušaja da se konstruiraju povijesni zakoni. Naposljetku zaključuje da postoji potreba sinteze »nomotetičkog« i »idiografskog« shvaćanja pod vodstvom »kritičke filozofije«, kao i povezivanja ekonomske i psihološke interpretacije prošlosti. Iako to Jelačić izričito ne kaže, očigledno je riječ o putu kojim je u okviru neokantovskoga smjera krenuo Max Weber.

Max Weber (1864—1920) unio je strukturalnu refleksiju u problematiku društvenih znanosti pa su njegovi radovi postali važan izvor metodoloških inspiracija. Weber je bio ekonomski historičar koji se bavio i sociologijom, psihologijom svjetskih religija, metodologijom društvenih znanosti. Uz to je nastupao i kao aktivni političar nacionalno-liberalnoga smjera, kao pobornik njemačkog imperijalizma.

Za razliku od Rickerta i drugih autora, koje je povijest privlačila s gledišta općefilozofskih problema, Weber se obratio metodologiji historije radi akutnih potreba i poteškoća istraživačke prakse. Već u svojim prvim radovima o odnosu privrede i prava, Weber se našao pred zadatkom da utvrdi niz društveno-ekonomskih kategorija. Bio je uvjeren da je osnovna slabost historijske škole nacionalne ekonomije u tome što je zakone klasične ekonomije zamijenila opisom nacionalnih privreda koje je, štoviše, smatrala izrazom »duha naroda«. Weber je odbacio i pozitivistički naturalizam i puku deskripciju individualnosti u istraživanju ekonomike. Weber je bio prvi historičar koji je podvrgao njemački idealistički historizam temeljitoj kritici, iako se nipošto nije oslobodio tradicionalnoga mišljenja. Osudio je idealističko shvaćanje da se historijske i društvene znanosti mogu izgrađivati isključivo mjerilima vrijednosnih pozicija i suprotstavio mu zahtjev za verifikacijom znanstvenih rezultata kauzalnim objašnjenjima. Weber je isticao da se vrednote mijenjaju s kulturama i pojedincima i da bi stoga znanstvene metode trebalo osloboditi društvenih i psiholoških utjecaja.

Weber se odlučno ogradio od svih sistema filozofije povijesti i metafizičke interpretacije »smisla« povijesti. Dobro je shvatio da se nametanje prirodno-znanstvenih metoda društvenim znanostima ne može odbiti »idiografizmom«. Osudio je pozitivističko shvaćanje da historičar može neposredno, empirijski spoznati predmet istraživanja koji je, tobože, razumljiv sam po sebi, tj. dat u izvorima u gotovu obliku. Tek vrijednosni stav historičara odlučuje, prema Weberu, koji izresci iz besmislene beskrajnosti svjetske povijesti mogu postati predmet istraživanja. »Smi-

sao« povijesti ne može se spoznati na temelju rezultata istraživanja, historičar je stvara sam.

Weberovo odbacivanje iluzija da je znanstveno istraživanje put prema Providnosti bilo je heretičko u usporedbi sa shvaćanjima Rankove i Droysenove škole čiji su se sljedbenici osjećali kao tumači povijesnoga procesa koji se pokorava racionalnoj organizaciji Providnosti i može se spoznati. Weber se, također, žestoko oborio na pretpostavke idealističkih historičara da se »individualne cjeline« povijesnoga života mogu interpretirati isključivo same iz sebe. Odbacio je posvećeno načelo da historičar stječe spoznaju »uživljavanjem« u predmet svoga istraživanja i da opće pojmove mora uzeti isključivo iz povijesnih fenomena koje opisuje.

Weber je težio za sintezom načela kauzalnosti i »razumijevanja«, koje u njega nije neposredno intuitivno znanje nego formulacija hipoteza što interpretiraju motivacije i ciljeve ljudske djelatnosti. Te se hipoteze moraju empirički ispitati, a same su dio kauzalnoga objašnjenja pojedinačnih događaja. Element racionalnosti u ljudskom ponašanju omogućuje, prema Weberu, društvene znanosti koje mogu nadvladati isključivo istraživanje vrednota, ako upotrebljavaju opće pojmove i precizne metode. Weber je odbacio pozitivističko gledište prema kojem u društvu djeluju zakoni istoga značaja kao i u prirodi. Nije prihvaćao ni marksističku interpretaciju zakonomjernosti povijesne stvarnosti, iako je očigledno da marksizam nije ostao bez određenog utjecaja u njegovoj refleksiji.

Weber je držao da društvene znanosti mogu, polazeći od vrijednosnog ponašanja društvenih grupa, utvrditi idealno ljudsko ponašanje koje odgovara tim vrednotama. Uzorke idealno-racionalnoga ponašanja Weber je nazvao »idealnim tipovima«. Ti su ideali izvedeni iz stvarnosti ali se s njome ne pokrivaju. Ipak, stvarni su događaji okrenuti prema tim idealima i tako postaju pristupačni istraživanju. »Idealni tipovi« koji, prema Weberu, ne postoje u objektivnoj stvarnosti jesu, npr., kršćanstvo, kapitalizam, nacija. To su, kaže Weber, misaoni oblici koji žive u glavama pojedinaca s različitim sadržajem, jasnoćom i smislom. Prema tome, Weberov »idealni tip« nije opis i klasifikacija empirijske stvarnosti nego samo pomoćno sredstvo da se ta stvarnost može spoznati.

Weberova predodžba, da društveno-historijski pojmovi imaju isključivo značaj pomoćnog sredstva u istraživanju, vodi do mogućnosti negacije spoznaje povijesnih pojava uopće. Weber je, dakako, u pravu kada tvrdi da teoretske kategorije s kojima operiraju društvene znanosti ne mogu obuhvatiti cijelo bogatstvo stvarnosti. No svaki opći pojam neminovno pojednostavnjuje stvarnost ali joj zato ne uzima njen objektivni sadržaj. Kapitalizam kao ekonomsko društveno uređenje doista postoji u stvarnosti. Teoretska konstrukcija ima, dakle, uzor u realnosti, ona je uočavanje bitnih obilježja bezbrojnoga mnoštva konkretnih povijesnih činjenica. Weber je, doduše, nastojao spasiti društvene znanosti (i historiju) subjektivističkog relativizma odvajanjem iracionalnoga područja najviših vrednota od apsolutno racionalnoga značenja metode i logike. U tome nije uspio. Odvajanjem metode od povijesne stvarnosti Weber nije položio temelj sigurnijoj znanstvenoj istini o društvenom razvoju, on je, štoviše, pretvorio historiju u oblik apstraktnog mišljenja. Jedino što mu je sigurno, to je prava metoda.

Iz tih razloga, a i zato što Weber svoje učenje o »idealnim tipovima« nije razradio do kraja, postoje mišljenja da njegova koncepcija ipak odgovara tradicionalnoj historiji. No uvođenjem problema tipologije u okoštalu znanost o pojedinačnom Weber je dao impuls traženju novih putova u historiji, iako je prošlo još dugo vremena dok se njegov utjecaj počeo osjećati, pogotovu među njegovim sunarodnjacima.

Treba naposljetku istaknuti Weberov doprinos sociologiji religije, upravo zbog toga što je na konkretnom materijalu pokazao kako historičar može povezati svoje poznavanje pojedinačnih činjenica s uopćavanjem. Njegova interpretacija odnosa protestantske etike i duha kapitalizma otvorila je vrata polemici u sociološkoj literaturi (koja traje još i danas) o hijerarhiji vrednota i institucija. Weber se izrazito suprotstavio marksističkom učenju o bazi i nadgradnji. Bio je uvjeren da se ni ekonomici ni religiji ne može dati prednost kao faktoru koji u krajnjoj liniji određuje razvoj i da u svakom pojedinom slučaju treba istražiti što je baza a što nadgradnja. U svojim je istraživanjima došao do zaključka da protestantska (kalvinska) religija stvara kapitalistički »duh«, ali je odbacio opću tezu da religija određuje društveni razvoj!

U toku 19. stoljeća povijesna je dimenzija bila najvažniji aspekt društvenih i kulturnih znanosti. Zadovoljni napretkom svoje discipline i njenim spektakularnim rezultatima, historičari pozitivističkoga i historičkog smjera počivali su na lovorikama ne obraćajući pažnju na nove domete nekih društvenih znanosti. Oni su dali izraz samozadovoljstvu buržoazije, koja, doduše, nije nipošto stvorila idealno društvo, ali je s obzirom na dotadašnji razvoj vjerovala da pred njom stoji razdoblje neograničenog duhovnoga i materijalnog uspona. Tu je sigurnost učvrstio i opći okvir teorije znanosti koja se temeljila na trijumfu Newtonove mehaničke fizike i euklidske geometrije. Velika otkrića na prijelomu stoljeća jednim su udarcem uništila mogućnost objašnjenja svijeta klasičnom mehanikom. Trebalo je revidirati sve pojmove na kojima se znanost dotle temeljila. Revolucija u fizici i matematici srušila je, dakle, ne samo predodžbe o fizičkom svijetu nego i o samom karakteru znanosti. U svakoj njenoj grani javili su se napadi na validnost njenih rezultata, zahtijevalo se precizno utvrđivanje njena predmeta i njenih metoda. Kriza historije bila je, dakle, samo dio opće krize mehaničkoga determinizma u znanstvenoj misli na prijelomu stoljeća. Historija nije mogla dalje živjeti u svom nepomučenom miru kao znanost o pojedinačnim pojavama i ona je morala težiti za sintezom. Kvantna je teorija unijela u fiziku pojavu diskontinuiteta pa je ugrozila konzervativno uvjerenje tradicionalne historije o sustavnom postepenom razvoju institucija i ideja.

Slom tradicionalnih dogma i vrednota sa svojom općom nesigurnosti izazvao je dvije krajnosti u reakcijama historičara: s jedne strane produblјivanje subjektivističkoga i relativističkoga pristupa sve do ponovnoga proglašavanja historije granom umjetnosti, a s druge strane težnju da historija postane prava društvena znanost, tj. da od istraživanja pojedinačnih događaja prijeđe na proučavanje povijesnih procesa i da pronađe metode za verifikaciju svojih rezultata.

Razumije se da se kriza temeljnih teoretskih pretpostavki historijskog mišljenja na prijelomu stoljeća ne smije tumačiti samo u okviru općih, golemih transformacija u znanosti. Ona, također, proizlazi iz nove društvene podloge historije a samim time i iz promjene njene problematike i njena predmeta. Temelji genetičko-eruditske historije razvili su se u vrijeme kada industrijska revolucija još nije bila obuhvatila sva područja ljudskoga života, kada goleme, dubinske društvene promjene još nisu u punoj mjeri dopirale do svijesti historičara, kada je dio elite građanskoga svijeta, koju je predstavljao i službeni ceh historičara, mogao u svojim duhovnim manifestacijama još uvijek prijeći preko uloge širih društvenih slojeva. Ta je historija izgradila svoje metode u skladu s potrebama istraživanja političke povijesti i ideja velikih ličnosti.

Istina je da je već s Voltaireom počeo razvoj historije duhovne i materijalne kulture, da su historičari liberali unijeli u svoja razmatranja pojam klasne borbe, da su, štoviše, i u okviru idealističkog pogleda na svijet vidljivi impulsi za proučavanje unutrašnjih društvenih struktura. No tek s razvojem ekonomske i socijalne historije, potkraj 19. stoljeća, počinje potiskivanje istraživanja pojedinačnih događaja proučavanjem društvenih procesa. Prema tome, napredak ekonomske i društvene historije postepeno je počeo nametati ozbiljnu reviziju teoretskih pretpostavki cijele discipline koja je dotada uglavnom samo opisivala empiričke činjenice u njihovu kronološkom slijedu. Ekonomski se procesi ne mogu istraživati na isti način kao djelatnost istaknutih ličnosti. Na tom se području ne mogu postići rezultati bez uopćavanja. Čim zahvati ekonomske i društvene procese dugoga trajanja, historija nužno prestaje biti znanost o pojedinačnom. Na temelju svoje idealističke metodologije, ona ne može uopćiti činjenice koje je sakupila. Istina je, većina historičara nije se htjela odreći svojih tradicionalnih teoretskih pretpostavki koje je grčevito branila i osporavala potrebu generalizacije. Dakako, nije se mogao otkloniti jaz između tradicionalne idealističke metodologije i novoga sve kompliciranijeg predmeta historijskog istraživanja. Zato su u toj krizi nikli smjerovi s novim teoretskim pretpostavkama. Na prijelomu stoljeća počeo je proces pretvaranja historije u znanost, ne samo o pojedinačnim događajima nego o društvu u prošlosti. Taj je proces prolazio kroz velike peripetije, a svoje ubrzanje i prve fundamentalne uspjehe dočekao je tek potkraj pedesetih godina 20. stoljeća.

Počeci proboja naše discipline iz njena tradicionalnog okvira odražavaju se u »svađi o metodama« (Methodenstreit) u vezi s kulturnim historičarem Karlom Lamprechtom, u pojavi francuske sociološke (strukturne) historije, filozofije Benedetta Crocea i »nove historije« (New history) u Sjedinjenim Državama. U spomenutom procesu posebnu ulogu ima marksizam koji sve do kraja stoljeća nije uopće mogao utjecati na sudbinu službene historije.

Kriza i slom njemačkoga idealističkog historizma može se najbolje razabrati iz sudbine *Friedricha Meineckea* (1862—1954), središnje ličnosti njemačke historiografije do II svjetskoga rata. Korijeni njegovih misli potekli su iz pruskih tradicija i utjecaja njegovih učitelja Droysena, Sybela, Treitschkea i Diltheya. Kao i u njih, i u Meineckea živjela je vjera u odlučno značenje države za ljudsku kulturu i u duhovno biće

političke moći ne samo kao pitanje znanstvene metode nego i kao religiozno uvjerenje. U svojoj knjizi »Kozmopolitizam i nacionalna država« proglasio je oslobođenje njemačkog duha od univerzalističkih i kozmopolitičkih shvaćanja prosvjetiteljstva i njegov okret isključivo prema pruskoj državi, najvećim dometom duhovnog razvoja u Njemačkoj oko sredine 19. stoljeća. Za Meineckea prusko-njemačka država nije bila samo političko dostignuće nego i ostvarenje jedne filozofske istine koju su proveli u život veliki pojedinci a ne »slijepe« društvene snage. Historijski prikaz nastanka te države nije se, dakle, imao obzirirati na povijest širih slojeva. On se po Meineckeu temeljio na biografijama velikih »stvaralačkih« mislilaca. Uoči I svjetskoga rata Meinecke je bio uvjeren da u tome, najboljem od svih svjetova ne postoji suprotnost između političke moći države i etičkih načela, između nacionalizma i slobode pojedinaca.

Meinecke je postao urednik vodećega njemačkog časopisa »Historische Zeitschrift« 1893, u času kada je došlo do prvoga velikog napada na metodu individualizacije i opisivanja Rankeove tradicije iz redova same službene, etablirane historije. Riječ je o djelatnosti *Karla Lamprechta* (1856—1915), koja ilustrira prvi susret i sukob historije i društvenih znanosti, a s time u vezi prvi navještaj socijalne historije u Njemačkoj. Na čelu bitke tradicionalne historije protiv Lamprechtovih ideja, koja je postala slavna pod nazivom »Methodenstreit« (svađa oko metoda), i trajala od 1891. do 1899, stajala je prije svega »Historische Zeitschrift«.

Polemika je počela glorifikacijom političke historije kao jedinog pravoga područja djelatnosti u nastupnom predavanju sveučilišnoga profesora Dietricha Schöfera. On je kulturne manifestacije prikazao kao drugorazredne vrednote koje dobivaju svoje značenje samo u uskoj vezi s državom. Protiv toga tradicionalnoga gledišta prosvjedovao je Eberhard Gothein koji je tvrdio da kulturna historija nije nikakvo skladište sporednih podataka za proučavanje države, da ona, štoviše, istražuje bitne pojave u razvoju narodâ i da je političko područje samo izraz kulture.

Činilo se, dakle, da su mačeve ukrstili predstavnici uske »događajne« političke historije, koja proglašava svojim zadatkom jedino utvrđivanje pojedinačnih činjenica, i kulturne historije. No kad se na poprištu borbe borbe pojavio Lamprecht, postalo je vidljivo da je riječ zapravo o socijalnoj historiji, tj. o pristupu koji pretendira da cjelovito obuhvati povijesne procese u društvu metodama generalizacije. Postavilo se veliko pitanje uključivanja društvenoga razvoja u predmet istraživanja »čiste«, tj. političke historije. Iako su socijalnu historiju poistovjećivali s marksizmom, pa ona, uglavnom, nije imala pristup na sveučilišta, ipak se pod utjecajem mlađe historijske škole političke ekonomije i tzv. »socijalistâ katedre« više nije moglo ostati na starom, naime dopustiti da se društveni razvoj uzima u obzir isključivo u istraživanju ustavnog, upravnog i ekonomskog područja. Pitanje je bilo: dopuna Rankeove tradicije ili kraj idealističkog historizma?

Lamprecht je napao sve osnovne koncepcije tradicionalne historije s gledišta koja su bila bliska pozitivizmu, jer je usporedbenim istraživanjem nastojao utvrditi zakone povijesnog razvoja. U krajnjoj liniji nje-

govo je učenje još uvijek nosilo obilježja Herderovih i Hegelovih misli, a pogotovu Burkhardtove koncepcije kulturne historije. Lamprecht je osudio uvjerenje političkih historičara da je znanstvenost njihove discipline osigurana preciznom kritikom izvora kojoj su temelje udarili Niebuhr i Ranke. Zahtijevao je da historija nadomjesti svoju deskriptivnu metodu pokušajima formulacije općih razvojnih zakona. To se, dakako, ne može postići isključivo istraživanjem političkih fenomena nego i svih drugih važnih područja društvenoga života. Lamprecht je osudio shvaćanje historista da su samo duhovne snage konstante a da su ekonomski i društveni faktori samo nevažni »uvjeti«. Za nj duhovna i materijalna strana povijesnog razvoja imaju jednaku važnost. Htio je racionalizirati iracionalni pristup svojih kolega povijesti. Pozvao je njemačke historičare da se odreknu mističnog uvjerenja da se Bog otkriva u »idejama«. To prema Lamprechtu može biti samo gledište ličnog religioznog osjećaja a ne premisa znanstvene djelatnosti.

Predlagao je historičarima da se posvete empirijskom istraživanju povijesnog razvoja. Pukom interesu za motivacije velikih ličnosti suprotstavio je problematiku motivacije društvenih grupa. Zakoni povijesnog razvoja, koje je formulirao Lamprecht, imaju značaj zakona socijalne psihologije. Po njegovu učenju, promjene u psihičkom stanju masa osnovni su pokretač povijesnog razvoja. Svako razdoblje kulture ima svoju tipičnu psihološku dispoziciju. Prema tome, predmet istraživanja treba da bude ono opće, tipično a ne ono pojedinačno. U toj je konstrukciji značenje kulturne historije fundamentalno, jer je njen zadatak da spozna duševni razvoj zajednica i njegov intenzitet koji zakonomjerno raste.

Kulturna historija, prema Lamprechtu, temelji se na usporedbi socijalno-psiholoških razvojnih faktora. Ona stoji iznad pojedinih sektora (fenomena ekonomike, umjetnosti, jezika), ona ih obuhvaća i ujedinjuje usporedbom. Lamprecht, dakle, nije tražio objašnjenje posebnosti određenih povijesnih razdoblja u materijalnim uvjetima društvenog života nego u »duhu naroda« i »općoj svijesti«. Interpretacija povijesnog razvoja, kao slijeda kolektivnih duševnih stanja u usponu prema višoj duhovnoj intenzivnosti, zahtijevala je, prema Lamprechtu, morfološku metodu društvenih znanosti. »Događajima« tradicionalne historije on je suprotstavio »stanja« ili »stupnjeve« (Zustände) koji bi se današnjom terminologijom mogli obuhvatiti pojmom »strukture«. U djelu o ekonomskom životu u srednjovjekovnoj Njemačkoj Lamprecht je prvi upotrijebio statističke metode. U »Njemačkoj historiji« u 12 svezaka (1898—1900) nastojao je primijeniti svoje shvaćanje o stupnjevima razvoja »kolektivne duše« na njemačku nacionalnu svijest, u želji da objasni zakonomjerni razvoj jednoga naroda. Prema Lamprechtu, napretku društvene psihe odgovara određeno ekonomsko i društveno stanje. Smatrao je da je zadatak historičara istraživanje razvojnoga tipa pojedinih narodâ sa ciljem da se postupno obuhvati cijelo čovječanstvo, tj. da se krene prema pisanju svjetske historije.

Unatoč neospornoj širini svoga pogleda, Lamprecht je »idiografskoj« metodi mogao suprotstaviti samo shematski sociologizam. To je bio jedan od razloga što su predstavnici etablirane tradicionalne historiografije lako obračunali s Lamprechtom, dokazivajući jednostranost njegove kon-

cesije. Druga njegova slabost bila je u olakom postupku pri utvrđivanju činjenica. Žurba da što prije uopći svoje rezultate bila je uzrok da su se Lamprechtu potkrale mnoge greške. Predstavnici političke historije, marljivi i oštroumni majstori kritike izvora i savršene tehnike izdavanja građe, lako su ga slistili na pojedinostima. Proglasivši Lamprechta materijalistom (vidjeli smo da je njegovo shvaćanje izrazito idealističko), pozitivistom i marksistom, oni su potkraj devedesetih godina dovršili polemiku »pobjedom« historije kao znanosti o pojedinačnom u duhu Rankeove tradicije. Individualistička koncepcija Meineckea porazila je Lamprechtov »kolektivistički« smjer. Bila je to doista prava Pirova pobjeda! Na kraju »Methodenstreita« socijalna historija bila je u Njemačkoj prokleta, a skromni počeci njena razvoja zakočeni. Nakon 1918. ona nije imala uvjeta za razvoj jer je veći dio njemačkih historičara stupio u službu tadašnjih oficijelnih diplomatskih i političkih potreba. Tako je nacizam dočekala »čista« politička historiografija.

Iako je bio izopćen iz »ceha« njemačkih historičara, koji su inače bili uzor naporima u ostalim zemljama Evrope i u Americi, Lamprechtova su shvaćanja izazvala ozbiljnu pažnju u inozemstvu kod onih historičara koji su se i sami počeli suprotstavljati tradicionalnom pristupu. Nesumnjivi su njegovi impulsi pri pojavi francuske strukturalne sociološke historije i američke »nove historije«.

Potkraj stoljeća, pozitivistička historija doživjela je snažnu kritiku vrlo različitih struja od kojih su neke polazile od idealističke refleksije (Dilthey, Windelband i Rickert, Weber) dok su neke izrasle iz same pozitivističke tradicije. Svima je bilo zajedničko suprotstavljanje pozitivističkom shvaćanju da su zakoni prirode i društva istovjetni, pri čemu je kritika, uglavnom, odbacivala mogućnost zakonomjernosti povijesnog razvoja. Svi su osuđivali samouvjerenost historičara da znanje o prošlosti raste u omjeru s brojem utvrđenih pojedinačnih činjenica i optimističko proglašavanje opisa tih činjenica egzaktom znanostu.

Svojom kritikom isključivo erudijske historije i pokušajima da utvrdi teoretsku podlogu historijske znanosti, njenu je napretku dao znatan impuls *Henri Berr* (1863—1954). Važna je pri tom bila njegova organizaciono-znanstvena djelatnost. U svom »Internacionalnom centru za sintezu« (Centre International de Synthèse) počeo je 1900. izdavanjem »Revije historijske sinteze« (Revue de synthèse historique) okupljajući pri tom najpoznatije učenjake (npr. Alberta Einsteina i Ernsta Rutherforda), a što je najvažnije historičare. Iz njegove su škole izrasli i glavni predstavnici francuske strukturalne (integralne) historije Lucien Febvre (Lisjen Fevr) i Marc Bloch.

Berr je težio za radikalnom reformom društvenih znanosti. Spajanjem historije, filozofije povijesti i sociologije htio je postići »sintezu« znanosti o čovjeku. Knjigom »Sinteza u historiji«, koja je izašla 1911, Berr je sažeo svoje misli kao uvod grandioznoj seriji izdanja pod nazivom »Evolucija čovječanstva« (L'évolution de l'humanité) koja je počela izlaziti tek 1920. uz suradnju najznačajnijih historičara. Počeo je, dakako, napadom na tradicionalnu historiju, kao deskripciju pojedinačnih činjenica u pozitivističkoj verziji i u ruhu idealističkog historizma. Umjesto glorifi-

kacije napretka historijskog istraživanja od početka 19. stoljeća, on je preporučio historičarima da razmisle o prirodi svoga zanata. Aludirajući na specijalizirane istraživače pojedinačnih događaja, koji ne vode računa o problemima svoga vremena, on je uzviknuo: »Tvrđi se da je historija bez dodira sa životom jer je preznanstvena: uvjeren sam da je upravo obratno, razlog je u tome što je premalo znanstvena.« Beer je smatrao da je postignuta samo pripremna »eruditska sinteza« koja »reproducira« činjenice. On je želio »znanstvenu sintezu« koja ih tumači, a htio ju je suprotstaviti idealističkoj filozofiji povijesti a priori i umjetnosti. Osuđujući historičare što u erudiciji vide cilj umjesto pripremnog rad, Berr je iznio svoje mišljenje da značaj znanosti može imati samo ona disciplina koja se bavi općim a ne samo posebnim. Rugajući se historičarima koji tvrde da najprije moraju iscrpiti sve dokumente, a onda će vidjeti je li moguća sinteza, on je utvrdio da su analiza i sinteza logički nerazdvojno povezane. »Zbirka činjenica nema više znanstvene vrijednosti od zbirke maraka ili školjki«, dobacio je historičarima koji su se bavili isključivo »malim činjenicama«.

Berr se suprotstavljao apriorističkim shemama filozofije povijesti i intencionizmu. No odbacio je i pretenzije sociologije, koja je, u suprotnosti s fanatizmom erudicije i isključive analize, rehabilitirala sintezu, ali je, kao i sam Comte, zapravo oživljavala apriornu filozofiju povijesti. Sociologiji na prijelomu stoljeća Berr je predbacio spekulaciju o društvu umjesto doprinosa znanosti o društvu. Za razvoj francuske historije imala je polemika sa sociološkom školom Emila Durkheima vrlo veliko značenje. Ona je pomogla pročišćavanju pojmova, spoznaja i formulacija osnovnih postulata u vezi s izlaskom iz tradicionalne, »događajne« historije. Braneci se od pretenzija da postanu skupljači podataka za sociološke generalizacije, historičari oko Berrove »Revije« nastojali su da uzmu u obzir rezultate svih sektora historije i stanje najraznovrsnijih istraživačkih problema a ujedno da uče od sociologije pristup istraživanju društva.

Odbacujući spekulaciju a priori, Berr je utvrdio nužnost hipoteza, uopćavanja i utvrđivanja kauzalnih odnosa. Smatrao je da kod prirodnog procesa pitamo jedino »kako teče« a ne i »zašto teče«, jer pitanje »zašto« pretpostavlja svjestan cilj. Zato istraživati uzročnost u povijesnom razvoju znači, prema Berru, utvrditi motive (raisons) ljudske djelatnosti, tj. »unutarnji kauzalitet«. Tvrđio je da je historija zapravo primijenjena psihologija, jer je povijest tobože rađanje i razvoj »psihe«. Bilo je to, dakle, idealističko gledište, slično Lamprechtovoj koncepciji, koje nije uzimalo u obzir da su motivi ljudske djelatnosti društveno determinirani.

Berr je obratio veliku pažnju problemu slučajnosti i nužnosti u povijesti. Odbacio je s jedne strane shvaćanja da je povijest kaos slučajnosti i da zato historija ne može biti drugo nego zbirka anegdota, a s druge strane fatalizam idealističke filozofije povijesti koja prelazi preko uloge slučajnosti. Upozorio je da svaki povijesni fenomen ima elemente slučajnog i zakonomjernog i da se jedno bez drugoga ne može razumjeti. Ističući da je područje historije i zakonâ jedno te isto, Berr je odbacio tvrdnje da u povijesti ne postoji zakonomjerni razvoj. S pravom je držao da zakon nije nešto potpuno nezavisno od uvjeta vremena i prostora i da, štoviše, i prirodni zakoni funkcioniraju samo u određenim uvjetima. Međutim,

Berr nije shvatio pojam zakona kao određenu povezanost fenomena koja se ponavlja nego kao »ljudske činjenice općeg značaja«. Pri tom je pojmове općeg, sličnog i uniformnog proglasio sinonimima pojma zakon. Berr je, dakle, prešao preko onoga što je bitno za zakon, tj. preko nužnosti određenoga procesa, a samu nužnost ograničio je na razvoj društvenih institucija. On je, naime, izdvojio ličnost iz društva i suprotstavljao »ljudsko« i »društveno«, odnosno »kolektivno«, kao »međuljudsko« i »društveno«, kao da jedno može bez drugoga postojati. Stvaralačka ličnost i duhovni život postaju pokretači povijesnog razvoja kao i u tradicionalnoj historiji, koju Berr toliko napada. Glavnom pokretačkom snagom razvoja Berr proglašava »tendenciju ka egzistenciji«, koju pobliže ne objašnjava, polazeći stopama Bergsonove filozofije.

Kada je uoči smrti pisao pogovor drugom izdanju svoje knjige »Sinteza u historiji«, pod naslovom »Nakon četrdeset godina« (1953), morao je izraziti svoje razočaranje što se njegova »znanstvena sinteza« nije ostvarila, što je još uvijek postojao jaz između sociologije i historije a ni filozofije povijesti a priori nije nestalo. Serija »Evolucija čovječanstva« nije mogla biti praktična primjena njegova programa. Pa ipak, Berr je dao izvanredan impuls slomu pozitivističke historije i razvoju strukturalne historije svojom težnjom za dijalogom društvenih znanosti, svojim iskrenim naporom da historija, kao jedan od oblika traženja istine, postane znanost i da istražuje društvene procese.

Pored Webera i Lamprechta Berr je unio u etabliranu historiografiju novi metodološki pristup. Vidjeli smo da se genetičko-eruditska metodologija iscrpljivala u problemima heuristike i vanjske kritike izvorâ i pomogla historičarima da postignu solidne rezultate u utvrđivanju, prije svega, političkih događaja. Novi metodološki pristup dalo je tek usmjerenje prema strukturalnoj analizi koja pokušava objasniti mjesto i ulogu elemenata u određenoj cjelini. U datoj strukturi moguće je istaknuti odlučnu ulogu bilo kojeg faktora u povijesnom razvoju (ideja, kulture, psihičkog stanja, različitih ekonomskih područja) ili postupati sa svim elementima strukture kao ravnopravnim faktorima u povijesnom procesu. Ta teorija faktora ne pokušava objasniti povijesni razvoj, tj. transformaciju struktura u toku vremena (dijalektičku negaciju negacije), nego samo razlike u situacijama pojedinih struktura u redosljedu kronoloških odsjeka. S marksističkog gledišta, koje pretpostavlja dinamičku genetičko-strukturalnu (diahroničko-sinhroničku) koncepciju, strukturalna metodologija nije prihvatljiva kao rješenje. U svakom slučaju, to shvaćanje predstavlja velik napredak u usporedbi s genetičko-eruditskom misli a, prema tome, i impuls historiografijama koje pokušavaju probiti okvir tradicionalnoga pristupa.

Iako se inspirirala njemačkom kulturnom historijom (Lamprechtom) i Berrovim shvaćanjima, reakcija na tradicionalnu historiju u Sjedinjenim Državama nije se usmjerila prema usavršavanju njene znanstvenosti nego je, naprotiv, imala kao krajnju konzekvencu pretvaranje historije u granu književnosti pod utjecajem pragmatičko-prezentističke filozofije.

Romantička historiografija u SAD nije mogla slaviti srednjovjekovnu prošlost svoga naroda kao što je to bio slučaj u Evropi. Ona se morala obratiti posebnoj američkoj tradiciji, naime kolonizaciji Amerike, revoluciji i njenim posljedicama. Osnovna joj je zadaća bila da učvrsti mit

o tobože izuzetnim ljudskim kvalitetama kolonista i vrlinama građanske demokracije. Glavni predstavnik romantičke škole bio je *George Bancroft* (Đord Benkroft) (1800—1891). On je u deset svezaka svoje »Historije Sjedinjenih Država od otkrivanja Amerike« (1834—1887) ilustrirao legendu o američkoj revoluciji koju su proveli rodoljubi potaknuti anglo-saksonskim duhom u korist čovječanstva. Prema tome značaj Sjedinjenih Država bio bi cilj prema kojem svaka kultura treba da teži. Važno je pri tom da se Bancroft bavio isključivo političkom povijesti.

Tradicionalna znanstvena historija počela se u Sjedinjenim Državama organizirati tek osamdesetih godina prošloga stoljeća. Historičari su hodočastili u Njemačku da bi u seminarima samoga Rankea i njegovih učenika istesali svoj zanat. Tako se i u SAD pojavio sveučilišni pogon, tada već tipičan za Evropu, s upotrebom Rankeove metode, težnjom za preciznim utvrđivanjem činjenica, koncentracijom na ograničena područja i razdoblja analitičkim pristupom, s golemim znanstvenim aparatom i utvrđivanjem grešaka i falsifikata, ne kao s preliminarnim stupnjem nego kao s krajnjim ciljem znanstvene djelatnosti.

Američki historičari prihvaćali su i tipična pozitivistička učenja o utjecaju društvene sredine, geografskog faktora pa i socijalni darvinizam. Vidjeli smo da se u praksi evropskih historičara potkraj 19. stoljeća počela brisati razlika između pozitivizma i Rankeove škole, iako je bilo ograničenih međusobnih polemika. Za američke historičare još je karakterističnije odbijanje svake teorije. Oni su prihvaćali Rankeovu tehniku rada bez njegova idealističkoga historizma a odbacivali su i svaki teistički pristup. Mislili su da mogu utvrditi »kako je doista bilo« općom, jednom zauvijek datom metodom i rekonstruirati povijesnu istinu akumulacijom pouzdanih podataka. Tako se dogodilo da su američki historičari potkraj 19. stoljeća stopili pozitivističko shvaćanje povijesnoga procesa s Rankeovom metodom, prelazeći potpuno preko suprotnih filozofskih gledišta tih struja.

U vrijeme procvata tradicionalne historije i početka »nove historije« najpoznatija je ličnost bila *Frederik Jackson Turner* (Frederik Džeksn Turner) (1861—1932). Svojom tezom o »Značenju granice u američkoj povijesti«, Turner je tumačio razvoj buržoaske demokracije u Sjedinjenim Državama isključivo kao posljedicu širenja političkih institucija i ideala, koji su se rodili u toku naseljavanja stanovništva na američkom Zapadu, tobože u uvjetima društvene harmonije. Pri tom je prešao preko oštre klasne i političke borbe u istočnim središtima zemlje. Turner je dao značajan impuls napretku američke historije, jer je usmjerio pažnju istraživača na zakonomjernosti društvenoga razvoja u SAD a s time u vezi na ekonomsku problematiku. Zato je pomogao proboju iz tradicionalne političke historije. U Turnerovoj interpretaciji, pionir Zapada dao je pečat »duhu« američkog naroda a povijest SAD, kao posljedica utjecaja »granice«, potpuno se razlikovala od evropskog razvoja. Turner je ispustio iz vida ne samo klasne suprotnosti nego i evropske korijene američke kulture. Svojim mitom o »granici« Turner je znatno utjecao na oblikovanje imperijalističke ideologije u SAD.

Iz njihova dogmatskog samouvjerenja američke je historičare istrgnuo napad »Nove historije« (New history) koja se pojavila uoči I svjetskoga rata. I evropska historiografija imala je funkciju odgoja požrtvovnih

članova nacije ili svjesnih pripadnika građanske klase ili poslušnih podanika moćne države. U Sjedinjenim Državama historija je morala biti škola za odgoj dobrih građana i propaganda koja je proglašavala »američki način života« savršenim. Te su se tendencije razvijale unutar pragmatičke filozofije, koja je poistovjećivala stvarnost i neposredno iskustvo čovjeka, a vrijednost je znanja mjerila isključivo prema njegovoj djelotvornosti u postizanju određenog cilja. Stoga su pragmatisti smatrali da ne postoje jednom zauvijek utvrđene povijesne činjenice nego da ih historičar konstruira u skladu s konkretnim ciljem svoga istraživanja. Jedini kriterij istine neke ideje ili ocjene mogao je biti samo u njenoj korisnosti. Iz tih pretpostavki proizlazi shvaćanje potpunoga relativizma, jer se »korisnost« neke ideje može interpretirati sasvim proizvoljno. To je gledište doista izvuklo krajnje zaključke iz učenja da je historija znanost o pojedinačnom, jer u povijesti tobože ne postoji zakonomjerni razvoj, i da historičar treba da spozna svoju građu intuicijom. Povijesna realnost zapravo ne postoji. Vidljiva je samo konstrukcija historičara. Pragmatički prezentizam, dakle, poistovjećuje realnu prošlost i ideju o toj prošlosti u sadašnjosti, tj. povijest i njenu obradu u historiografiji. Po tom shvaćanju ne postoji realna prošlost koja ne bi ovisila o našoj sadašnjoj situaciji.

Pragmatizam, dakle, ne ističe samo relativnost ljudskog znanja nego poriče, štoviše, postojanje modela realne stvarnosti kojoj se naša spoznaja postupno približava. Kada generacije historičara uvijek iznova istražuju pojedine povijesne pojave radi njihove revalorizacije, oni to, prema shvaćanju prezentizma, ne čine zato da bi se postupnim procesom spoznaje približili povijesnoj istini nego zato što su oni, tobože, kao predstavnici određenih prilika i potreba, subjektivni tvorci povijesti.

Napad američke »Nove historije« na proglašavanje tehnike Rankeove škole apsolutom i na primitivnu metodologiju pozitivističke historiografije završio je potkopavanjem osnovnih temelja znanja o prošlosti, što je moralo dovesti do anarhije proizvoljnih ocjena. To su najbolje izrazili pioniri »Nove historije« *Charles Beard* (Čarls Berd) (1874—1948), koji je proglasio težnju za utvrđivanjem stvarnih povijesnih činjenica plemenitim snom (*noble dream*), i *Carl Becker* (1873—1945) koji je istaknuo već u naslovu svoje knjige god. 1931. da je »Svatko svoj vlastiti historičar«.

Bez obzira na to što su odbijali svaku pomisao na zakonomjernost povijesnog razvoja, predstavnici »Nove historije« željeli su, kao i Lamprecht, da historija postane društvena znanost, tj. da kao »kulturna« historija obuhvati sva područja ljudskoga života i da se posluži rezultatima svih društvenih znanosti.

Pojam »Nova historija« i njen program prvi je formulirao *James Harvey Robinson* (Džems Harvi Robinson) (1953—1936), kada je 1911. napao američku tradicionalnu historiju ne samo zato što je bila puki »recital« činjenica, nego, prije svega, zato što se bavila, uglavnom, političkim pitanjima (razvojem ustavnosti), a potpuno zanemarila ostala golema područja ljudskoga povijesnog iskustva. Charles Beard je prvi praktički primijenio postulate »Nove historije« u svojoj knjizi o ekonomskoj interpretaciji ustava SAD. Za nj je uređenje SAD bilo prije svega djelo ekonomskih potreba i »instinkta« ljudi, a ne proizvod liberalnih ideali-

sta, kako je to tvrdila konzervativna historiografija isključivo političke interpretacije koja je na višem stupnju slijedila Bancroftov mit. Za razliku od Turnera, koji je značaj američke buržoaske demokracije izvodio iz društvene harmonije američkog Zapada, Beard je smatrao da ona izrasta iz društvenih sukoba »ekonomskih grupa«. Na temelju bogate izvorne građe Beard je pokazao da su u razdoblju stvaranja američkog ustava postojale velike razlike u imovini i da je ustav bio posljedica interesa novčanog i trgovačkog kapitala a ne volje naroda. Svojom interpretacijom egoističkih motiva stvaralaca ustava Beard je zadao velik udarac protivnicima reformi koji su se pozivali na svetost ustava, a njega samoga optuživali zbog marksizma.

Političkom pristupu povijesti Carl Becker suprotstavio je »intelektualnu« historiju, koja se djelomično inspirirala Meineckeovom interpretacijom političkih ideja (Geistesgeschichte), ali je imala širi interes. Slijedila je Lamprechtovu »Kulturgeschichte«, ističući da svako razdoblje obilježava poseban način mišljenja koji pokreće povijesni razvoj. Okret američke historiografije prema istraživanju ideja i ekonomike ne može se, dakako, tumačiti samo kao posljedica pobune protiv isključive političke interpretacije. U toku ubrzanog ritma tehnološke i tehnokratske kulture studij ekonomske problematike prošlosti postao je nužnost. S druge strane, interes za »intelektualnu« historiju bio je povezan sa subjektivnim relativizmom u obliku prezentizma koji obilježava »Novu historiju«. Nije slučaj da je ona postigla svoj vrhunac nakon I svjetskog rata, kada je skepticizam prevladavao u duhovnim manifestacijama buržoaske inteligencije.

Prezentističko gledište »Nove historije« Becker je objavio već 1910. ali ga je razradio nakon rata. Odbacujući plitki opis povijesnih činjenica, on se suprotstavio pozitivističkom shvaćanju da postoje jednom zauvijek date činjenice »tvrde« kao fizička materija. Svaka i najelementarnija činjenica samo je uopćavanje niza malih činjenica o kojima historičar ne zna ništa. Zato, prema Beckeru, povijesna činjenica nije ništa realno nego samo simbol precipirane stvarnosti. Prema tome su i elementarna činjenica i složene pojave »iluzorna neuhvatljiva stvar«. Povijesna činjenica postoji, dakle, samo u svijesti historičara i mijenja se zajedno s njegovim mislima. Ona je zato dio sadašnjosti.

U Beckerovoj prezentističkoj koncepciji historija se poistovjećuje sa subjektivnom spekulacijom. Budući da je pojedina činjenica relativna i povezana unutar vrlo složenog kompleksa, on zaključuje da se povijest ne može spoznati. Na prijelomu stoljeća slična su shvaćanja zastupali idealistički fizičari. Kada su razbili atom, a s njime i mehaničke predodžbe o materiji, vjerovali su da je nestala sama materija, tj. objektivna stvarnost. Tako su postupili Becker i drugi historičari. Odbili su plitko učenje pozitivizma o jednom zauvijek datim činjenicama koje se nalaze u dokumentima. Spoznali su, dakle, složenost strukture povijesne činjenice, ali su ujedno došli do zaključka da povijesna realnost ne postoji i da su povijesne činjenice proizvod svijesti historičara. Oni su pri tom polazili i od toga da je neposredno opažanje pojedinca vrlo ograničeno.

Međutim rastavljanje cjeline u njene dijelove ne znači da je cjelina nestala niti ograničenost neposrednog iskustva poništava širinu ljudske spoznaje. Čovjek ne može vidjeti šumu nego samo pojedino drveće. No to nipošto ne znači da šuma ne postoji. Riječ je samo o tome da se poje-

dinačno, koje je jedino pristupačno ljudskim osjetilima, ne može otrgnuti od općeg i obratno. Poistovjetivši samu povijesnu činjenicu s njenim znanstvenim utvrđivanjem, Becker nije uzeo u obzir da su to dvije vrlo različite stvari. Ocjena historičara nužno ima subjektivne elemente i mijenja se u skladu s produbljivanjem njegova znanja i njegovim sazrijevanjem kao čovjeka. No sadržaj historičarevih ocjena (međusobna povezanost podataka) mora biti što adekvatniji prošloj stvarnosti koja je postojala izvan njegove svijesti.

Kao Becker, i Charles Beard odbacio je mogućnost da se historičar približi povijesnoj stvarnosti jer je za nj nemoguće neposredno promatranje prošlosti. On je vidi samo pomoću izvora, tj. nepotpunih i subjektivnih svjedočanstava. Zato je rad historičara samo »čin vjere« (an act of faith). Beard nije u pravu, jer pretežni dio ljudskog znanja proizlazi iz posrednog iskustva. Društvene znanosti, što istražuju suvremene probleme, pogotovu se ne oslanjaju na neposredno iskustvo, koje obuhvaća samo dio stvarnosti, niti mogu sabrati apsolutno sve podatke pa su izgradile različite metode (statističke, anketiranje reprezentativnih uzoraka) koje omogućavaju obuhvaćanje cjeline. Naposljetku, i metode tradicionalne historije omogućavaju utvrđivanje pouzdanosti izvora. Nepotpunost podataka, kojim historičar raspolaze, također je važno Beardovo opravdanje za nemogućnost spoznaje povijesti. Međutim, ni historija, ni bilo koja druga znanost ne treba opisati ama baš sve činjenice koje su postojale i postoje. Približavanje povijesnoj istini ne može značiti potpuno iscrpni opis stvarnosti nego samo obradu bitnih obilježja određenog procesa kojega sve pojedinosti ne možemo nikada upoznati. Ta bitna obilježja ne ovise o proizvoljnosti historičara nego o strukturi pojava u prošlosti koju on mora proučavati.

POPIS IZVORA I LITERATURE

- Antoni Carlo*, Dallo storicismo alla sociologia, Firenze 1940.
- Barnes Harry Elmer*, A history of historical writing, 2. izd., New York 1962.
- Beard Charles*, An economic interpretation of the constitution of the United states, New York 1913.
- Bernal J. D.*, Die Wissenschaft in der Geschichte, Berlin 1961.
- Bernheim Ernst*, Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie, 5. i 6. izd., Leipzig 1908.
- Berr Henri*, La synthèse en histoire et son rapport avec la synthèse générale, 2. izd., Paris 1953.
- Bosl Karl*, Der »soziologische Aspekt« in der Geschichte, Wertfreie Geschichtswissenschaft und Idealtypus, Historische Zeitschrift 201, H. 3, 1965.
- Febvre Lucien*, Hommage à Henri Berr. De la »Revue de Synthèse« aux »Annales«, Combats pour l'histoire, 2. izd., Paris 1965.

- François Michel, Milne A. Taylor, Mommsen J. Wolfgang, Shafer C. Boyd*, Historical study in the West, New York 1968.
- Gothein Eberhard*, Die Aufgabe der Kulturgeschichte, Leipzig 1889.
- Grafenauer Bogo*, Struktura in tehnika zgodovinske vede, Ljubljana 1960. (skripta).
- Gross Mirjana*, O francuskoj sociološkoj historiografiji, Jugoslovenski istorijski časopis, 4, 1963.
- Hofer Walter*, Geschichtsschreibung und Weltanschauung, Betrachtungen zum Werk Friedrich Meineckes, München 1950.
- Hofstadter Richard*, The progressive historians. Turner, Beard, Parrington, London 1969.
- Hommage à Henri Berr 1863—1954*, Revue de synthèse, t. 85, 1964, No. 35.
- Iggers G. Georg*, Deutsche Geschichtswissenschaft, Eine Kritik der traditionellen Geschichtsauffassung von Herder bis zur Gegenwart, München 1971.
- Iggers G. Georg*, The image of Ranke in American and German Historical Thought, History and Theory II, 1960.
- Историография нового времени Европы и Америки*, Москва 1967.
- Јелачић Алексије*, Прилози теорији историске науке, Годишњак скопског философског факултета, Скопље 1937.
- Кон И. С.*, Философский релативизм в современной американской буржуазной историографии, Новая и новейшая история, 5, 1958.
- Кон И. С.*, Die Geschichtsphilosophie des 20. Jahrhunderts, Kritischer Abriss, I, II, Berlin 1964.
- Kraus Michael*, The Writing of American History, Norman 1953.
- Kula Witold*, Problemi e metodi di storia economica, Milano 1972.
- Lamprecht Karl*, Alte und neue Richtungen in der Geschichtswissenschaft, Berlin 1896.
- Lamprecht Karl*, Die kulturhistorische Methode, Berlin 1900.
- Lamprecht Karl*, Moderne Geschichtswissenschaft, 2. izd., Berlin 1909.
- Lamprecht Karl*, Zur universalgeschichtlichen Methodenbildung, Leipzig 1909.
- Langlois V. Charles--Seignobos Charles*, Introduction aux études historiques, 4. izd., Paris 1909.
- Mann Hans-Dieter, Lucien Febvre*, La pensée vivante d'un historien, Cahiers des Annales 31, Paris 1971.
- Marwick Arthur*, The nature of history, London 1970.
- Meinecke Friedrich*, Weltbürgertum und Nationalstaat, München 1908.
- Mommsen J. Wolfgang*, Universalgeschichtliches und politisches Denken bei Max Weber, Historische Zeitschrift 201, H. 3, 1965.
- Oestreich Gerhard*, Die Fachhistorie und die Anfänge der sozialgeschichtlichen Forschung in Deutschland, Historische Zeitschrift 208, H. 2, 1969.
- Pistone Sergio*, Federico Meinecke e la crisi dello stato nazionale tedesco, Torino 1969.
- Rossi Pietro*, Storicismo tedesco contemporaneo, Torino 1956.
- Seignobos Charles*, La méthode historique appliqué aux sciences sociales, Paris 1909.

- Srbik Heinrich Ritter von*, Geist und Geschichte vom deutschen Humanismus bis zur Gegenwart, II, Salzburg—München 1951.
- Topolski Jerzy*, Metodologia historii, 2. izd., Warszawa 1973.
- Turner Frederic Jackson*, The Frontier in American History, New York 1920.
- Vingt-cinq ans de recherche historique en France (1940—1965), L'enseignement et la recherche. Les publications, Paris 1965.
- Vogt Joseph*, Wege zum historischen Universum, Von Ranke bis Toynbee, Stuttgart 1961.
- Weber Max*, Methodologische Schriften, Frankfurt 1968.
- Weber Max*, Protestantska etika i duh kapitalizma, Sarajevo 1968.